

ПСИХОЛОГІЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ У КОМУНІКАТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВНИКА

За рівнем розвитку мови можна зробити висновок і про рівень розвитку суспільства. Основна функція мови – комунікативна. Мова повинна обслуговувати суспільство. З її допомогою члени суспільства спілкуються і отримують інформацію. Мовна свідомість правника формується за посередністю психологічної моделі світу, у якому існує.

Ключові слова: *мовна свідомість, мовленнєві навички, комунікація, правовий текст, комунікативна лінгвістика, сталі словосполучення, психологічна модель світу.*

Постановка проблеми. Однією з важливих тенденцій у розвитку сучасної лінгвістики розглядається та, основою якої є усвідомлення того, що пізнання мови бере початок від пізнання її носія – реального і дійсного користувача. Такий погляд на цю проблему у сучасному мовознавстві належить насамперед О. Потебні. Він зазначав, що знання людей про світ не є тотожними, і це відображається на тому змісті, який вони вкладають у слова. Слово є засіб із глибини людської природи. Як у слові вперше людина усвідомлює свою думку, так і в ньому ж вона бачить ту закономірність, яку потім переносить на світ [4, с. 124].

Стан дослідження. Відомо, що процеси породження мовної свідомості та мовного висловлювання є об'єктом вивчення у психолінгвістиці. Найсучасніший погляд на мову та способи зміни переконань за допомогою психолінгвістичного програмування належить Робертові Ділтсу. Він узагальнив досвід учених-психолінгвістів Д. Гріндера, Н. Хомського, М. Еріксона, А. Кожибські, Дж. Лаборде і сформував власну теорію того, як уміле використання мови та мовлення дає можливість здійснювати вплив на інших людей. Мова є одним із ключових компонентів, з яких ми будуємо власні моделі світу. Вона здатна здійснювати величезний вплив на те, як ми сприймаємо реальність і реагуємо на неї [2, с. 21].

Конкретні обставини мовного спілкування диктують систему значень елементів висловлювання, які у конкретній мові реалізуються визначеною кількістю значень граматичних категорій, і в морфологічній теорії позначаються відповідними формальними конструкціями [2, с. 45].

Психологія мовної особистості у комунікації стала об'єктом вивчення для В. фон Гумбольдта (вчення про духовну енергію мови), О. Потебні (про зв'язок думки та мовлення), Х. Штейнталя та К. Бюле-

ра (етнопсихологічний розвиток), В. Вундта (експериментальна психологія мови).

Людське сприйняття багатомірне. Воно охоплює поняття обумовленості, операційні механізми та інші явища, над якими домінує концептуальність. Результатом концептуального сприйняття є формування звиклої здатності абстрагуватися, узагальнювати і розвивати поняття .

Відтворюючи концепт зовнішнього світу, його логічні поняття і категорії, людський індивід виявляє одночасно і «здатність сприймання» [2, с. 32]. Виділяючи у сприйнятому суттєве, він полегшує собі сприйняття через готові формули, утримуючи уявлення та ідеї у своєму внутрішньому світі, – «здатність пам'яті» [2, с. 32].

Характеристика сучасної комунікативної лінгвістики, об'єктом якої є комунікативна діяльність, зводиться до аналізу дослідження невербальної та мовної комунікації, що сягає за межі комунікативної лінгвістики і стає ще й об'єктом дослідження у когнітології, риторичі, психології, прагматиці та інших науках. Така важлива особливість комунікації, як її ефективність, характеризується безпосередньою зміною суб'єкта впливу, його емоційного стану, його знань про світ, ставлення до тих чи інших реалій світу, оцінок, тобто зміною його особистісного змісту. Ця перспективна, на думку О. Селіванової, – складна проблема комунікативної лінгвістики потребує глибоких досліджень і у галузі психології та риторичі. Відомо, що в центрі комунікативного акту перебуває людина, а поверхневе сприймання ефективності «як максимального наближення інтенції до інтерпретанти відображає лише гносеологічний аспект комунікацій, тобто оптимальне передавання інформації» [9, с. 121], на жаль, не створює професійний підхід до вирішення проблеми досягнення комунікативного ідеалу у межах формування мовної майстерності будь-якого фахівця.

Аби бути адекватно сприйнятим і зрозумілим для інших, а також правильно передати інформацію про світ, людина надає думкам словесних форм. Тому **мета** статті – виявити чинники впливу на формування комунікативної майстерності правника. Такими словесними формами та чинниками впливу у мові загалом і у мові права зокрема є сталі словосполучення – поєднання, які вийшли за межі вільного сполучення слів і певною мірою набули ознак сталості, однак ще не стали стійкими, тому їх не фіксує жоден із фразеологічних словників.

Виклад основних положень. Як зазначалося, дослідниця мовної компетенції та діяльності людини О. Селіванова крізь призму психолінгвістики наголошує на перспективності та монодослідженості у зв'язку з проблемою породження мовлення, питань «коректування та корегування комунікації, її складності, недбалості, частковості інтелектуалізації

мовлення, рекурсивності сприймання, пошуку істини, умовиводів, паратексту, контролю мовця за процесом спілкування ...» [9, с. 51]. Увага науковця (цілком закономірно) зупинена на ще трьох надзвичайно актуальних проблемах: розробці функціонального напрямку в сучасній лінгвістиці, сучасній теорії тексту та сучасній комунікативній лінгвістиці.

Щодо оцінки сучасної теорії тексту, то О. Селіванова зазначає, що «перехід від вивчення текстової інтегрованої структури до аналізу тексту як комунікативної системи, детермінованої такими її складовими як особистість мовця, у сукупності його психологічних, ментальних, соціально-культурних, етнічних та інших властивостей». На думку дослідниці, саме «лінгвістика тексту може найближче підійти до вирішення глобальної мовознавчої проблеми – дослідження мовного відображення менталітету ...» [9, с. 122].

Кожна людина прагне, аби її адекватно сприймали і розуміли. Тому за допомогою сталих словосполучень та їх заздалегідь відомого змісту, вкладеного в форму, сталі словосполучення зумовлюють ставлення слухача або читача до почутого або побаченого.

Правничий текст, на відміну від наукового чи художнього, характеризується низкою специфічних ознак. Сюди слід віднести насамперед практичну спрямованість, строгий документалізм, лаконічність, чіткість, адже, як зазначають упорядники «Словника термінів і понять, що вживаються в чинних нормативно-правових актах України» В. Сіренко, О. Менюк, С. Станік, «для правничої реалізації правових норм необхідно знати, яке значення вкладає в те чи інше поняття законодавець, правник» [10, с. 2]. Кожен вираз на означення того чи іншого поняття у мові правників є сталим словосполученням, оскільки характеризується не оказіональним, а рекурентним ужитком і має заздалегідь відоме значення.

Важливу роль стали словосполучення виконують з позиції герменевтики правничого тексту, оскільки вони є цілісними лексичними сполученнями, що передають певні поняття, однаково відомі усім носіям мови. Саме вони допомагають реципієнтам адекватно сприймати авторський правничий чи то усний, чи то писемний текст, що є надзвичайно важливим у формуванні комунікативної майстерності правника.

З огляду на те, якого типу інформацію подає правник, використовуються ті сталі словосполучення, які стосуються галузі чи подієвої ланки. Глибина риторичної майстерності та відображувальної свідомості правника є основними чинниками, які шляхом синтезу стилістичних засобів якнайкраще відтворюють хід подій в уяві реципієнта.

Відомо, що за рівнем розвитку мови можемо зробити висновок і про рівень розвитку суспільства. Основна функція мови – комунікати-

вна. Мова повинна обслуговувати суспільство. З її допомогою члени суспільства спілкуються і отримують інформацію. «Саме визначення комунікативної функції мови як її суттєвої характеристики, в явній або завуальованій формі, подане у переважній більшості праць, і дозволяє звести до неї такі, часто виділювані функції мови, як експресивну (вираження думок), акумулятивну (нагромадження суспільного досвіду і знань)» [5, с. 15]. Ці функції настільки тісно пов'язані, що діють як одне ціле. А «однією з фундаментальних функцій мови, яку вона виконує за допомогою слів і словосполучень, є номінативна. Адже все, пізнане людиною, тільки тоді стає фактом свідомості народу, коли одержує назву. Саме тому мови сучасних розвинених народів мають у своєму словниковому складі до мільйона тільки загальноновживаних слів» [1, с. 3].

Отже, сталі словосполучення полегшують сприйняття викладеного матеріалу, обумовлюючи вже відомими мовними сигналами відповідні реакції у читача або слухача. Образні засоби метафоризації, підпорядковані яскравому зображенню подій, сприяють створенню певного настрою. Тобто для увиразнення своїх почуттів і думок у тексті автор використовує сталі словосполучення, які стають знаковими для описуваної ситуації. Наприклад, для **опису скоєння злочину**: *умисне вбивство; легке (важке) тілесне ушкодження, неумисне вбивство, умисне тяжке тілесне ушкодження, необережне водіння, яке спричинило смерть та ін.*; для **характеристики валютних операцій**: *валютний дериватив, валютні цінності, валовий прибуток, валютні кошти, обіг валюти та ін.*; для **характеристики договірної системи**: *договір страхування, договір схову, договір оренди землі, договір позики та ін.*; для **характеристики діяльності підприємств**: *підприємство зв'язку, підприємство з обмеженими інвестиціями, підприємство поштового зв'язку та ін.*

Сталі словосполучення, уміло введені в правничий текст, допомагають формувати потужне асоціативне поле, яке продукує в свідомості людини конкретні чуттєві образи. Працюючи над текстом, усним чи писемним, правник повинен ретельно добирати різноманітні мовні засоби, враховуючи при цьому інтелектуальні особливості адресата. Текст стає насамперед продуктом мовноетичної і розумової активності й діяльності правника. Ступінь же сприйняття й розуміння думок з боку аудиторії залежить від усіх компонентів мовного повідомлення: ситуації мовного спілкування, адресата, адресанта, протікання мовного повідомлення і самого мовного повідомлення. Будь-який текст, у тому числі й правничий, – це система знаків, у яких закодована інформація, а знак є символом, що відтворений у процесі пізнавальної діяльності людини. Саме сталі словосполучення полегшують процес сприйняття і

осмислення інформації, оскільки виконують роль своєрідних інформаційних кодів. «Процес декодування буде настільки легшим, наскільки знайомий читачеві або слухачеві код, а повторюваність є безумовна властивість знаку» [3, с. 9].

Одну і ту ж думку можна передати різними словами і способами, актуалізуючи ті сталі словосполучення, які автор виділяє як ключові. Водночас різні за формою висловлювання можуть передавати одну і ту ж думку, проте фрагмент пізнання слухач виводитиме все ж на основі ключових понять, які вкладені у стале словосполучення. Результативність розуміння залежить також від інтелектуальних можливостей і вмій реципієнта, його навичок виділяти у тексті опорні лексеми, які є носіями основного змісту тексту. Якість сприйняття залежить і від обізнаності реципієнта з тією проблемою, яка висвітлюється.

Специфіка мови правників робить можливим використання у ній не лише експресивно забарвлених стійких комплексів, але й експресивно нейтральних. Відповідно до визначеної тематики правники використовують сталі словосполучення не лише суто правового характеру, але й ті, які є найбільш виразно інформативними. У процесі побудови правничого тексту правник звертається до використання сталих словосполучень різних тематичних груп.

З моменту проголошення України незалежною державою ми є свідкам й активними учасниками її творення та утвердження. Важливим і необхідним чинником на цьому шляху є правова культура громадян. «Правова культура засвоюється особою шляхом набуття знань про право, про свої права, свободи, обов'язки, способи та методи їх захисту та гарантії для особи її недоторканості, недоторканості її сім'ї та власності» [8, с. 4].

Мова правників лаконічна та чітка. У різноманітній фаховій літературі, а також у фахових юридичних виданнях використовуються ті сталі словосполучення, які є широко вживаними у статтях Кримінального кодексу України. Значна частина таких сталих словосполучень позбавлена образності, що є виразною ознакою офіційно-ділового стилю правників. Наприклад: *правова основа, притягати до суду, кримінальна відповідальність, обстоювати рівні права, кримінальне переслідування, оскаржувати результат в суді, порушувати карну справу, криміногенна ситуація, брати під варту, визнавати правомірним, об'єкт переслідувань* та ін.

Значна частина (67%) сталих словосполучень юридичного характеру тяжіє все-таки до номінацій і термінологіки кримінального права. Наприклад, викриваючи злочинні дії окремих осіб, правники активізу-

ють у вжитку відомі широкому загалові сталі словосполучення на зразок: *карна справа, порушити справу, службове розстеження* та ін. Найчастіше пересічний читач натрапляє на повідомлення правничої і юридичної тематики на шпальтах газет. Наприклад: *Суд розглядає справу про позбавлення його депутатських повноважень як сумісника. У зв'язку з цим кримські депутати погодились скасувати свої рішення. У зв'язку з цим Верховний суд пропонує не кидати таких злочинців за ґрати, а накласти на них економічні санкції* (Українські вісті. – 1994, 5 червня). *Суд у Києві 24 січня відхилив позов матері загиблого журналіста Георгія Гонгадзе, яка оскаржувала рішення Генеральної прокуратури не притягувати до карної відповідальності президента України Леоніда Кучму* (Український голос. – 2000, 5 травня). *Мати загиблого журналіста каже, що не відмовляється звернутися з позовом до Європейського суду у справі свого сина* (Український голос. – 2000, 15 травня). *Родичі Ігоря Білозіра збираються оскаржити нещодавнє рішення Апеляційного суду Львівської області* (Свобода. – 2001, 21 серпня – 3 вересня). *Суд визнав винним у скоєнні вбивства групу осіб. Суд не повертатиме справу на повторний розгляд, ухвалить остаточне рішення, яке оскарженню не підлягає* (зі судових матеріалів).

Сталі словосполучення наявні і у виступах суддів, прокурорів. Викладаючи фактичну суть справи, правознавці дотримуються певної структури промови. Оскільки її зміст і побудова не можуть бути однаковими, правник повинен уміти не лише правильно встановити пропорції промови, але й добирати відповідні мовні засоби, які найкраще б допомогли окреслити обставини і хід справи. У цьому випадку, на відміну від повідомлень на правничу тематику у пресі, маємо значну кількість експресивно забарвлених сталих словосполучень. Наприклад: *Наш суд, покликаний вести боротьбу зі всякими кримінальними елементами, що порушують правопорядок, не може розглядати справу лише в межах чисто юридичного аналізу, не дослідивши тих причин, які привели на лаву підсудних поряд із зрабіжниками-рецидивістами шістнадцятирічних дівчаток – учениць середньої школи* [11, с. 207]. *На лаві підсудних сидить 20 морально зламаніх людей. Відчуваючи докори тих, ким вони керували, ...ці люди назавжди тепер позбавлені можливості особисто творити зло* [7, с. 101].

Для успішного виконання завдань, які стоять перед правником у процесі формування його риторичної майстерності, одним із основних є завдання впливу на всю аудиторію. Для цього варто не лише добре знати аудиторію, її мотиви, інтереси, переконання, але й враховувати вік, емоційний стан, рівень уваги, зацікавленість слухачів [6, с. 41]. Правник – промовець повинен спонукати слухати себе. Цього можна

досягти, використовуючи голосові прийоми, зверненнями до слухачів з прямими запитаннями, пов'язаними зі змістом промови, жестами, мімікою, а також за допомогою засобів мовної та мовленнєвої виразності (прислів'їв, приказок, гумору, яскравих образів). Поряд з прийомами стилістичного синтаксису у правничих дискурсах використовуються і фразеологічні одиниці (крилаті вирази, афоризми, примовки, приказки, прислів'я), а також сталі словосполучення. Слід також пам'ятати, що правничий текст виконує комунікативну й інформативну функції. Кожен правник, «у відповідності зі своєю поцесуальною позицією, аналізує і дає оцінку зібраним доказам, формулює свої висновки і обґрунтовує їх тими даними, які були здобуті у процесі розслідування і судового розгляду справи» [6, с. 40].

Поряд із юридичними поняттями у мові правників застосовують сталі словосполучення на позначення економічного життя держави. Наприклад: *На засіданні Кабінету Міністрів... було зазначено, що внаслідок недосконалого податкового законодавства України 40% від усіх грошей в Україні обертається поза банківською системою, обслуговуючи тіньову економіку... Перший платіж в рахунок погашення протермінованої заборгованості і штрафних санкцій було здійснено у жовтні минулого року... Грошей, щоб вилізти з боргової ями, в Мін оборони просто немає (Закон і честь. – 2001, 14 груд.).*

Окрім зазначених, широкоживаними у мові правників є такі сталі словосполучення: *добродійний фонд, ринкова економіка, державна казна, фінансова підтримка, торгова війна, штрафні санкції, пакет акцій та ін.*

Сталі словосполучення на позначення діяльності парламенту та уряду також становлять чималий відсоток у мові правників. Найчастіше ця тематична група використовується у повідомленнях про діяльність урядових органів законодавчої і виконавчої влади, офіційні переговори та ін. Наприклад: *У Верховній раді фактично зберігся статус-кво (Закон і честь. – 2000, 12 груд.).* Засобами актуалізації викладу є й такі сталі словосполучення: *законодавчий фундамент, накладати вето, скасовувати рішення, ухвалювати постанову, приймати закон, накладати мораторій та ін.*

Стосунки нашої держави з міжнародним співтовариством, які на етапі розвитку незалежної держави Україна набули стратегічно важливого значення, також відображені у мові правників, зокрема через сталі словосполучення, пов'язані з описом подій і фактів міжнародного життя. Наприклад: *Україна негативно поставилася до факту бомбардування Сполученими Штатами Америки Центру Іракської розвідки в Багдаді 27 червня 1993 року, оприлюднивши відповідну заяву НЗЕ,*

в якій акція США розцінювалася як надмірний захід, що йде всупереч нормам міжнародного права (Народна воля. – 1994, 26 лип.).

Наведемо приклади сталих словосполучень цього типу поза контекстом: *чужоземні інвестори, підписувати угоду, нота протесту, двосторонній зв'язок, стратегічне партнерство, зустріч на найвищому рівні та ін.*

Незначний відсоток становить тематична група сталих словосполучень, споріднених із *термінологією соціально-економічних наук*. Наприклад: *Факти будуть найретельнішим чином перевірені і винні у злочинах проти людства будуть притягнуті до відповідальності. 100 тисяч ізраїльтян провели біля стін старого міста в Єрусалимі демонстрацію на знак протесту проти американських пропозицій щодо розділення суверенітету над Єрусалимом між Ізраїлем і Палестиною (Народна воля. – 2001, 10 січ.)*. Сюди ж належать і сталі словосполучення *соціальне становище, економічна експансія, нота протесту та ін.*

Відомо, що цілком позбавленими емоційно-експресивного забарвлення є штампи та кліше. Саме вони становлять значний відсоток у мові правників. Прикладом кліше є сполучення слів на зразок: *ця довідка видана, документ посвідчує, довідку видано для пред'явлення та ін.* Через багаторазове механічне використання чимало сталих словосполучень правничої сфери втратили свою експресивність, унаслідок чого послабилася їх лексичне значення. Так, заштампованими можна вважати словосполучення: *питання надання допомоги, тісна співпраця, вирішення питання, конструктивний підхід, надавати широкі можливості, обговорювати широке коло питань та ін.*

У риторичних промовах правників є й нейтральні звороти на зразок: *мати намір, висловлювати недовіру, приходити до висновку, накладати стягнення, записати до протоколу, подавати позов та ін.*

Висновок. Отже, комунікативна майстерність правників, мова права не можуть бути відокремлені чи протиставлені загальнономовним процесам, адже вони становлять єдину систему, єдиний неподільний організм, у якому, поряд з професійними, збережені усі норми загальнонародного мовлення. Семантична наповненість сталими словосполученнями дозволяє найбільш повно реалізувати комунікативні задуми автора, виконати різні комунікативні функції – не лише подавати інформацію про щось, але й впливати на розум, емоції, почуття людини. Сталі словосполучення стають дієвим засобом у процесі формування комунікативної майстерності та становленні психології мовної особистості правника.

1. Демський М. Українські фразеологізми й особливості їх творення / М. Демський. – Львів, 1994. – 62 с.

2. Дилтс Р. Фокусы языка. Изменение убеждений с помощью НЛИ / Р. Дилтс. – СПб., 2000. – 245 с.
3. Крупський І. Українська газета як художньо-поліграфічний феномен: історія, сучасний стан, перспективи розвитку / І. Крупський. – Львів, 1994. – 101с.
4. Потэбня А. Полное собрание сочинений. Мысль и язык / А. Потэбня. – 1924. – Т. 1. – 208 с.
5. Мецлер А. Деякі аспекти функціонально-комунікативного аналізу мови / А. Мецлер, В. Скиба // Мовознавство. – 1988. – № 3. – С. 15–20.
6. Молдован В. Судова риторика: навч. посібник / В. Молдован. – К.: Кондор, 2006. – 328 с.
7. Нюрнбергский процесс: сб. материалов. – Т. 1. – М., 1955. – С. 101–102.
8. Основы правознавства / за ред. С. Ківалова, М. Орзіха. – К., 2001. – 368 с.
9. Селиванова Е. Когнитивная ономазиология / Е. Селиванова. – К., 2000. – 248 с.
10. Словник термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України / за ред. В. Сіренко, С. Станік. – К., 1999. – 500 с.
11. Судебные речи прокуроров. Сб. 1. – М., 1956. – 349 с.

Скавронская И. Ю. Психология языковой личности в коммуникативной деятельности юриста

По уровню развития языка можно оценивать и уровень развития общества. Основная функция языка – коммуникативная. Язык должен обслуживать общество. При его помощи члены общества общаются и получают информацию. Языковое сознание юриста создается при посредничестве психологической модели мира, в котором существует.

Ключевые слова: языковое сознание, языковые навыки, коммуникация, правовой текст, коммуникативная лингвистика, устоявшиеся словосочетания, психологическая модель мира.

Skovronska I. Yu. Psychology of speech identity in communicative activity of a lawyer

The level of the society's development is defined by the level of language development. It is of great communicative and information significance. With the help of language the society members communicate and receive information. Language consciousness of a lawyer is formed through the psychological model of the world he lives in.

Key words: language consciousness, speech skills, communication, legal text, communicative linguistics, set expressions, psychological model of the world.

Стаття надійшла 25 жовтня 2013 р.